

yola "müstatil tarik", daire şeklinde olana da "devrî tarik" denildiğini kaydederek devrî tarihi tutanları müstatil tarihi tutanlara tercih eder. Zira müstatil tarik mensupları sülûk esnasında hangi noktaya ulaşırlarsa ulaşınsınlar Hakk'ı onun ötesinde görürlerken devrî tarik sahipleri her mertebede, her yerde Hakk'ı hâzır ve nâzır bulurlar. Bunların seyirleri Hak'tan Hakk'a Hak ile Hak'tadır. Mevlevîler Hakk'ın inâyeti, mürşidin de himmetiyle tutulan ve sâlikî vahdet-i vücûdun sırrına erdiren bu yolu benimsemişlerdir (Ankaravî, s. 74). Ayrıca Mevlevîler, bayramlarda tebrik töreni için teşkil ettikleri halkaya "devr-i kebîr" derler.

Kâdiriyye, bilhassa Halvetiyye ve onun çok sayıdaki kolları "darb-ı esmâ" dedikleri devrana büyük önem verirler. Halvetîler enfüsten âfâka (içten dışa) doğru olan devre "devr-i suğrâ", âfâktan enfüse doğru olan devre "devr-i kübrâ" derler (Harîrîzâde, I, vr. 343^a). Cerrâhîler, Şeyh Vefâ'nın Nûreddin Cerrâhî'ye ilham ettiğine inandıkları "hay hay hû"yu okuyarak gerçekleştirdikleri "Vefâ devri"ne özel bir önem verir, ayrıca "devr-i Veleddi"yi de uygulurlar (Tomar-Halvetiyye, s. 31, 60).

Mutasavvıflar, döne döne zikretme ve bu yoldan Hakk'a erme gayesi taşıyan devranın tabii ve ilâhî nizama uygun bir davranış olduğunu anlatmak için feleklerin döndüğünü, hatta âlemde bulunan her şeyin dönmekte olduğunu, meleklerin arş etrafında (bk. Zümer 39/75), hacıların Kâbe çevresinde dönerek ibadet ettiklerini, bundan dolayı sülûk ehlinin ilâhî cezbeyle kapılıp dönmelerinin tabii bir şey olduğunu söylerler (Ankaravî, s. 75). Tarikat mensupları devrana büyük rağbet gösterdikleri için Batılı araştırmacılar onları "dönen dervişler" şeklinde adlandırmışlardır.

Devranî zikrin tarikat mensupları arasında giderek yaygınlaşması zâhir ulemâsının tepkisine yol açmış, bu uygulamayı reddetmek için çeşitli eserler kaleme alınmıştır. Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Taqıyyüddin İbn Teymiyye, Birgivî, Kemalpaşazâde ve Ebüssüüd Efendi gibi ünlü âlimler devran karşısındaki tepkilerini sert şekilde ortaya koymuşlar, bazıları daha da ileri giderek raks ve devranı helâl sayanların kâfir olacağını iddia etmişlerdir. Saçaklızâde Mehmed ve İbrâhim Halebî raks ve devrana şiddetle karşı çıkmışlar, döne döne zikir yapmanın dini oyun ve oyuncak haline getirmekten başka bir şey olmadığını söylemişlerdir.

Zenbilli Ali Efendi bir risâlede devranı savunurken Kemalpaşazâde ve Ebüssüüd Efendi ona karşı çıkmışlardır. Sünbül Sinan, Kemalpaşazâde'ye karşı devranı savunmak için biri Arapça, diğeri Türkçe iki risâle yazmıştır. Bununla birlikte Kemalpaşazâde'nin devranın câiz olduğu yolunda bir fetvası vardır; ayrıca devran halinde zikreden tarikat ehline dokunulmasını yasaklayan bir de ferman çıkarılmıştır (Tomar-Halvetiyye, s. 60). Osmanlılar'da bazı vâiz ve müftüler tarafından desteklenen ve zaman zaman fiilî müdahalelere varan devran aleyhtarî hareketleri önlemek için devletçe tedbir alınmıştır. Buna rağmen bu konudaki tartışmaların arkası kesilmemiş, devranın lehinde ve aleyhinde pek çok risâle kaleme alınmıştır. İmâmîyye Şîlâri de semâ ve devranı red için risâleler yazmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Serrâc, *el-Lüma*, s. 377-383; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 205, 647, 746; Gazzâlî, *İhyâ*, Kahire 1312, II, 182-210; İbnü'l-Kayserânî, *Kitâbü's-Semâ*, Köprülü Ktp., nr. 391; İbnü'l-Cevzî, *Telâtsü iblîs*, s. 249; İbnü'l-Müneyyir, *Esrârü't-tevhîd*, Tahran 1348 hş., s. 236, 240, 384; İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'r-resâ'il*, I, 69; Câmî, *Nefehât*, s. 468; Zenbilli Ali Efendi, *Risâletü'd-deverân*, Süleymaniye Ktp., Harput, nr. 11, vr. 111^b; Kemalpaşazâde, *Risâle fi tahkîki'l-hak*, Süleymaniye Ktp., Murad Buhârî, nr. 327; İbrâhim b. Muhammed el-Halebî, *er-Rehş ve'l-vakş li-müstahillî'r-raşş*, Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 429, vr. 65^a; Birgivî, *Tarikatü'l-Muhammediyye*, İstanbul 1318, IV, 61; Aziz Mahmud Hüdâyî, *Keşfü'l-kınâ*, 'an vechi's-semâ', Süleymaniye Ktp., Lala İsmâil, nr. 190/1; Ankaravî, *Minhâcü'l-fukarâ* ve hüccetü's-semâ', Bulak 1256, tür.yer.; Abdülâhad Nûrî, *Risâle fi cevâzi'd-deverânî's-şüfiyye*, İstanbul, ts.; Kâtib Çelebi, *Mizânü'l-hak*, İstanbul 1297, s. 201; Harîrîzâde, *Tibyân*, I, vr. 343^a; Abdülkerim Celvî, *Risâle fi tahkîki'd-deverânî's-şüfiyye*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3632, vr. 311; Abdülganî en-Nablusî, *Risâle fi tahkîki'd-deverânî's-şüfiyye ve semâ'ihim*, Süleymaniye Ktp., Süleyman Paşa, nr. 392; Saçaklızâde Mehmed, *Risâle fi'r-raşş*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud, nr. 1915, vr. 5^b; Tomar-Kâdiriyye, s. 49, 56; Tomar-Halvetiyye, s. 31, 60; Abdülbâki Gölpinarlı, *Mevlevî Âdab ve Erkânı*, İstanbul 1963, s. 85; H. Kâmil Yılmaz, "Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin Semâ Risâlesi", *MÜİFD*, IV (1986), s. 237-284; Recep Uslu, "Devran Sürenindir...", *Yedi İklim*, V/38, İstanbul 1993, s. 94-95.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

□ MÜSİKİ. Mevleviyye ve Bektaşîyye dışındaki tarikatlarda zikir genel olarak "kuûd", "kıyam" ve "devran" denilen şekillerde icra edilir. Zikri hafî ve kuûdî olarak icra eden Nakşibendiyye dışında-

ki diğer tarikatlarda zikre oturularak başlanır, ayakta devam edilir ve zikir dönerek yapılan devranla sona erer. "Hal-ka" denilen daire şeklinde sıralanan dervişlerin ayakta, tarikatın özelliğine göre sağa veya sola dönerek yüksek sesle Allah'ın isimlerini okuyarak yaptıkları zikre devran adı verilir. Devran zikri yapılan tekkelere pek yaygın olmamakla birlikte "devranî tekkeler", dervişlerine de "devranî dervişler" denilmiştir. Devranî tekkelerde zikre, tarikatın yüksek sesle okunan evrâdiyla oturarak (kuûdî) başlanır; kelime-i tevhid ve ism-i celâl zikriyle devam edildikten sonra ayağa kalkılarak kıyamî zikre geçilir. Uzunca bir süre devam eden kıyamî zikirden sonra ise devranî zikir yapılır. Tarikatlara göre birçok farklılık gösteren devran genel olarak şu şekilde yapılır: El ele tutuşan dervişler "ism-i hû"yu zikrederek devrana başlarlar. İlk "hû"da sağ ayakla sağa doğru kısa bir adım atılır, ikinci "hû"da sol ayak sağ ayağın yanına getirilir, böylece başlayan devran üç dönüş devam eder. Allah, vâhid, ahad, samed isimleri zikredilerek aynı şekilde devrana devam edilir. Tarikatın usulüne göre bu dönüş sağa veya sola doğru olabilir. Meselâ Kâdiriyye'de dönüş sağa, Halvetiyye'de soladır. Zikir, "Kalbimde fikrim Allah, dilimde zikrim Allah, nur Muhammed sallallah, lâilâhe illallah" denilerek ve kelime-i tevhid okunarak sürdürülür. Sağ kol yanındakinin omuzuna, sol kol beline konularak zikre devam edilir. Bir müddet sonra "ism-i hay"a geçilince zikir kalbiye dönüşür ve hafifler. Zâkirler zikrin başından itibaren zikrin ritim ve hareketine uygun ilâhiler okurlar. Seslerin perde perde yükselmesiyle "ism-i hû" süratlenir. Bir süre bu şekilde devam edildikten sonra nihayet kısa "hû"larla devran zikrine son verilir. Burada ana hatları ile verilen devran, zikri icra eden tarikatın âdâbına ve tarikatın bulunduğu coğrafyaya göre çok daha farklı şekillerde uygulanabilir. Meselâ Kâdirîler'de, devran sürerken Mevlevîler gibi kollar açılmadan tek başına sağa doğru hızla dönülen bir semâ uygulaması vardır. Halvetiyye'nin Sivâsiyye kolunda da devrana kalkılınca herkes kendi eksenini etrafında "hay Allah" diye zikreder, daha sonra halka teşkil edilir.

Devran zikri özellikle XIX. yüzyılda yeni tavır ve şekiller kazanmış, tavaf tevhidi, Beyyûmî zikri, bedevî topu, demdeme gibi yeni kıyamî-devranî zikir usulleri bu yüzyılda yaygınlık kazanmıştır.

Türk müzikisinde sadece devran sırasında okunmak üzere zikrin ritmine ve muhtevasına uygun şekilde bestelenen eserlere "devran ilâhileri" adı verilir. Devran zikrinde adım atmalar en önemli hareketi teşkil ettiğinden bu kısımda okunacak ilâhilere başlanırken eserin ayak temposuna uygun olması gerekir.

Dinî müzik repertuarında önemli bir yeri olan devran ilâhilerine şu eserler örnek gösterilebilir: Halvetîler, "Aşkın ile âşıklar yansın yâ Resûlellah" mısraıyla başlayan ilâhi ile devrana girerler. "Dolap niçin inilersin, derdim vardır inilerim" mısraı ile başlayan düyek usulünde ve rast makamındaki eser de devrana girerken okunur. Her mısraın sonunda "yâ hay" zikri tekrarlanır. Bu ilâhinin bir de nevâ ve uşşak bestesi vardır. Devrana kalkılırken okunan bir diğer eser de, "Ey âşıkân ey âşıkân illallah hû" mısraı ile başlayan hicaz ilâhidir. "Şürîde vü şeydâ kılan yârin cemâlidir benî" mısraı ile başlayan ilâhi de Zekâi Dede tarafından hicaz, ferahnâk ve acem makamlarında düyek usulünde bestelenmiştir. Devranın başlarında ağır olarak söylenen "ism-i hû" bölümünde okunması en uygun olan ilâhi budur. Bu bölüm devam ederken okunan diğer bir ilâhi de, "Durmaz yanar vücudum âh etmeyip nideyim" mısraı ile başlayan düyek usulünde rast ve mâhur makamlarında bestelenmiş eserdir. "Gelin ey âşıklar gelin hû mevlâm hû" mısraıyla başlayan düyek usulündeki sabâ ilâhi de bu bölümdeki "ism-i hû"dan sonra okunur. Devranın sonlarına doğru "ism-i hay" zikrinin iyice hızlandığı sırada okunan eserlere, "Benem ol aşk bahresi denizler hayran bana" mısraı ile başlayan ağır düyek usulündeki sabâ ilâhi ile, "Allah Al-lah hüve rabbünâ yâ rahman" mısraı ile başlayan düyek usulünde sabâ ve nevâ makamlarında bestelenmiş cumhur ilâhisi örnek verilebilir. Rast makamında, "Ben dervişim diyene"; hicaz, mâhur, uşşak, bayatî makamlarında bestesi bulunan, "Gönül hayran oluptur aşk elinden"; sabâ makamında, "Ara'yı ara'yı bulsam izini"; nihâvend makamında, "Zâhid bizi ta'neyleme devranîyiz Halvetîyiz"; uşşak makamında, "Seyrimde bir şehre vardım"; segâh makamında, "Zâhidlere karşı bu dem dönsün bizim devrânımız"; evic makamında, "Devrân odur kim devrânı kim devr-i felek bilmez ola"; "Mevlân senin âşıkların devrân ederler hû ile" mısralarıyla başlayan ilâhiler sıkça okunan devran ilâhilerinden bazılarıdır.

BİBLİYOGRAFYA:

Yahyâ Âgâh, *Fütûvve-i Edevât-i Cehz-i Der-vîşân*, Yazmanın Nihat Azamat'taki Fotokopisi, s. 25; Cemâleddin Server Revnakoğlu'nun Özel Notları, Divan Edebiyatı Müzesi [İstanbul], nr. 137 (Dosya); a.mlf., "Yûnus'un Bestelenmiş İlâhileri Nerede ve Nasıl Okunurdu", *TY*, sy. 319 (1966), s. 128-139; Ergun, *Antoloji*, I, 11, 13; II, 480, 671-672; Şengel, *İlâhiler*, II, 52; III, 85; Töre, *İlâhiler*, V, 68; VII, 98, 118; Halil Bedi Yönetken, "Kıyamî Zikirler ve Türk Dinî Rakısları", *TFA*, sy. 156 (1962), s. 2775-2777; Halil Can, "Dinî Türk Musikisi Lügatı", *MM*, sy. 218 (1966), s. 56; a.mlf., "Tasavvuf / Tarikatlar Musikisi", a.e., sy. 295 (1974), s. 15-16; a.mlf., "Dinî Musikisi", a.e., sy. 309 (1975), s. 28; sy. 316 (1976), s. 19; H. Kâmil Yılmaz, "Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin Semâ Risâlesi", *MÜİFD*, IV (1986), s. 283.

NURİ ÖZCAN

DEVRE ÇIKMA

**Osmanlılar'da
taşrada görev yapan idarecilerin
çeşitli meseleler dolayısıyla
kendi sorumluluk bölgelerini
dolaşmalarını ifade eden bir tabir.**

Bu tabire XVI. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı kaynaklarında ve resmî belgelerinde "il / vilâyet üzerine çıkma", "gezüp gözetme", "gezüp yürüme" ve "devreyleme" şekillerinde rastlanır. Devre çıkma şeklinde terim anlamı kazanıp yaygın olarak kullanılması ise halkın büyük çapta şikâyetlerine yol açan bir zulüm ve suistimal kavramı haline geldiği XVI. yüzyılın sonlarından itibaren başlar.

Taşrada görev yapan ve "ehl-i örf" adıyla anılan beylerbeyi, sancak beyi ve bunların adamları, timar ve zeâmet sahipleri, subaşı, has voyvodaları asayiş sağlamak, merkezden gelen emirleri yerine getirmek ve bazı malî meseleleri halletmek veya teftişte bulunmak maksadıyla zaman zaman kendi idarî bölgelerini dolaşırlardı. Ancak bu hareket çok defa halkın şikâyetlerine yol açtığı için belirli bazı şartlara ve kaidelere bağlanmış, kanunnâmelere yer yer genel hükümler konularak bir düzen altına alınmaya çalışılmış, hatta suistimallerin çok arttığı dönemlerde geniş kapsamlı, adâletnâme denilen emir ve yasaknâmeler çıkarılmıştı.

Kanûnî Sultan Süleyman dönemine ait 1540 tarihli bir yasak hükmünde beylerbeyilerin ve sancak beylerinin has'larını toplamakla görevli voyvodalar, kadıların nahiyeledeki temsilcileri olan nâibler, zeâmet-timar sahipleriyle bunların adamları gibi daha alt derecedeki görevlilerin suistimalleri söz konusu edi-

lirken ne şekilde ve hangi gerekçelerle devre çıkabileceklerine de işaret edilmişti. Buna göre devre çıkma, ancak o yörede çok önemli bir meselenin başgöstermesi, vergilerin veya tahsil edilememiş rûsûmun toplanması, öşür olarak alınan mahsulün satılması, kadı veya nâibin hazır bulunmadığı veya ulaşamadığı uzak yerlerde meydana gelen hırsızlık ve cinayet olaylarında ahalinin gelip onlara başvurmaları gibi durumlarda mümkündü. Bunun dışında voyvodaların, her üç ayda bir vergilerini toplamakla yükümlü oldukları haslara ait yerlerdeki ahalinin durumunu yerinde görmek ve kontrol etmek üzere devre çıkabilecekleri de belirtiliyordu. Fakat bu sırada herhangi bir suistimale ve zulme meydan verilmemesi için voyvodaların yanında toprak kadılarının veya nahiye nâiblerinin bulunması şart koşulmaktaydı. Bu küçük rûtbeli idarecilerin dışında beylerbeyi, sancak beyi ve kadıların gerektiği hallerde köyleri dolaşmalarına herhangi bir sınırlama getirilmemişti.

Öte yandan kadıların kendi kazaları içindeki nahiyelelere vekil olarak tayin et-

Beylerbeyi ve sancak beylerinin devre çıkmalarının yasaklandığına dair 1 Receb 1018 (30 Eylül 1609) tarihli adâletnâme (BA, MD, nr. 78, s. 892)

